

УДК 658+339.1

Г.П. Оласюк
к.е.н., доцент кафедри
міжнародних економічних відносин,
Університет економіки та права «КРОК»

Теоретико-методичні засади аналізу економічної безпеки підприємств у конкурентному середовищі

У статті узагальнено теоретичні підходи до розуміння конкурентного середовища, визначено взаємозв'язок між конкурентоспроможністю та економічною безпекою підприємства, запропоновано методику розрахунку граничних показників економічної безпеки при взаємодії із конкурентним середовищем, побудовано модель аналізу економічної безпеки крізь призму параметрів схильності до ризику та невизначеності конкурентного середовища.

Ключові слова: економічна безпека, ринкова безпека, конкуренція, конкурентне середовище, конкурентоспроможність, схильність до ризику, невизначеність.

А.П. Оласюк
к.э.н., доцент кафедры
международных экономических отношений,
Университет экономики и права «КРОК»

Теоретико-методические принципы анализа экономической безопасности предприятий в конкурентной среде

В статье обобщены теоретические подходы к пониманию конкурентной среды, определена взаимосвязь между конкурентоспособностью и экономической безопасностью предприятия, предложена методика расчета предельных показателей экономической безопасности при взаимодействии с конкурентной средой, построена модель анализа экономической безопасности сквозь призму параметров склонности к риску и неопределенности конкурентной среды.

Ключевые слова: экономическая безопасность, рыночная безопасность, конкуренция, конкурентная среда, конкурентоспособность, склонность к риску, неопределенность.

H.P. Olasiuk
PhD in Economics,
Associate Professor of International
Economic Relations Department
“KROK” University

The analysis of enterprises' economic security in competitive environment: theoretical and methodical basis

The article summarizes theoretical approaches to competitive environment understanding, the interrelation between competitiveness and economic security of the enterprise was

defined. The author provides method for calculation of marginal indicators of the enterprise economic security in its interaction with competitive environment. Analytical model for economic security concerning parameters of risk propensity and uncertainty of competitive environment was built.

Keywords: *economic security, market security, competition, competitive environment, competitiveness, risk propensity, uncertainty.*

Постановка проблеми

Економічна безпека (далі – ЕБ) як стан, у якому перебуває підприємство, є нестійким через безперервну взаємодію із зовнішнім середовищем бізнесу. Конкурентне середовище є тим прошарком, завдяки якому забезпечується взаємодія компанії з основними суб'єктами конкурентного середовища – постачальниками, споживачами й конкурентами та формуються підвалини ефективної бізнесової діяльності. Дестабілізація відносин поміж самими суб'єктами конкурентного середовища, зміна методів конкурентної боротьби й умов конкуренції, що спостерігається як в Україні, так і країнах з перехідною економікою, змушують повному осмислити вплив конкуренції на економічну безпеку та шляхи гарантування її належного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у наукові дослідження змісту та проблем гарантування економічної безпеки підприємств здійснили провідні вчені Алькема В.Г., Захаров О.І. [26], Живко З.Б., Керницька М.І. [9], Судоплатов А.П. [25], Половнев К.С. [19]. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти конкурентної боротьби компаній та поведінки підприємств на різних ринках висвітлені у працях вітчизняних науковців Марціна В.С. [12], Міщенко А.П. [14], П'ятницької Т.Г. [17], а також іноземних авторів Азоєва Г.Л. [1], Бруна М. [4], Пильневої Т.Г. [18], Портера М. [20].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Віддаючи належне науковій та практичній значущості праць названих учених, слід зазначити, що на сьогоднішній день бракує теоретичних та методичних напрацювань, які пояснювали б вплив конкурентного середовища на економічну безпеку підприємств.

Формулювання цілей статті

Метою статті є осмислення теоретичних підходів до економічної безпеки підприємства в умовах конкуренції й розробка методичних засад її забезпечення під час взаємодії із суб'єктами конкурентного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

Узагальнення наукових праць з питань економічної безпеки свідчить, що під економічною безпекою розуміється стан господарюючого суб'єкта, якому притаманні такі характеристики, як стабільність функціонування [8, с. 97], ефективність використання ресурсів [19, с. 34] здатність нейтралізувати негативні впливи середовища [10, с. 88], розвиватися [25, с. 153], а також давати прибуток [13, с. 46].

Якщо підходити до економічної безпеки з точки зору захисту інтересів та їх гармонізації з інтересами суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища, то конкуренти і є одними із таких суб'єктів. Савіна Г.Г. та Зайцева О.І. акцентують увагу на тому, що соціально-економічні інтереси підприємства перетинаються з інтересами таких суб'єктів у зовнішньому середовищі, як державні та місцеві

органи влади, місцева громада, споживачі, постачальники, конкуренти та інші суб'єкти ринку [23, с. 230].

У науковій літературі існує декілька підходів до розуміння змісту конкурентного середовища [17, 20, 21]. Вони розглядають конкурентне середовище з позиції таких елементів: 1) суб'єкти – конкуренти існуючі та потенційні, постачальники, споживачі; 2) об'єкти – товар, ціна, ринкова ніша; 3) методи конкурентної боротьби – цінові, нецінові, добросовісні та недобросовісні; 4) умови конкуренції – чинники глобального і макрорівневого характеру, структура ринку, особливості регулювання та тенденції розвитку галузі.

Широкого поширення набув аналіз конкурентного середовища за такими характеристиками [1, 4, 24]: 1) за типом ринкової структури (досконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія та монополія); 2) за якісними характеристиками, що визначають тип конкурентної поведінки (креативний, пристосувальний, гарантувальний); 3) за типом конкуренції (помірна конкуренція та гіперконкуренція); 4) за формами взаємодії з конкурентами (кооперація, конкуренція, соконкуренція).

Пильнева Т.Г. вирізняє два рівні конкурентного середовища: міжфірмове і товарне конкурентне середовище [18, с. 448-450]. Новокшонова Л.В. до складових конкурентного середовища відносить фактори конкурентоспроможності, конкурентні переваги та конкурентоспроможність підприємства [15, с. 163-165]. На думку Марцина В.С., конкурентне середовище проявляється через наступні рівні конкурентоспроможності, а саме, через конкурентоспроможність товарів, підприємств та держави [12, с. 78-82].

Аналіз наукових джерел засвідчив гостру потребу наукового обґрунтування чинників та напрямів впливу конкурентного середовища на економічну безпеку. Цей зв'язок можна встановити, використавши поняття конкурентоспроможності. Можливість підприємства диктувати свої умови на ринку та протистояти негативному впливу зовнішнього середовища І.В. Смолін називає конкурентоспроможністю підприємства. Синонімічними до конкурентоспроможності можна вважати такі терміни як конкурентна позиція фірми, конкурентний стан [24, с. 130-135].

Думка про взаємозв'язок економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємства на сьогодні не є новою. Якщо вважати, що економічна безпека – це захищеність підприємства від загроз, то заходами для її забезпечення є формування конкурентостійкості підприємства. Для того, щоб гарантувати певний рівень економічної безпеки, потрібно «постійно враховувати весь спектр численних факторів, від яких залежить конкурентоспроможність підприємства» [25, с. 166].

Конкурентний підхід до економічної безпеки, сформульований Белокуровим В.В., передбачає, що конкурентоспроможність досягається за допомогою поєднання ресурсів та вдало вибраної організаційної структури, яка повинна забезпечувати виконання місії підприємства. Конкурентний підхід орієнтований на виявлення сильних сторін підприємства, розрахунок його потенціалу та економічної потужності. Водночас підходи, що орієнтовані на захист, мають на меті віднайти слабкі сторони всередині підприємства та ззовні й на основі такого аналізу запропонувати методи їх подолання [2].

Так, Бокій В.І. та Фокіна Н.П. для підтримки належного рівня ЕБ пропонують вживати заходів щодо підвищення конкурентоспроможності та економічної стабільності підприємства, забезпечення добробуту працівників [3, с. 112]. Коваленко К.В. визначає, що забезпечення конкурентоспроможності продукції та

послуг компанії є одним із завдань, які повинна вирішувати система ЕБ підприємства [11].

Існуючі наукові напрацювання свідчать, що конкурентоспроможність є чинником гарантування економічної безпеки, а втрата конкурентного статусу – загрозою економічній безпеці. Хоча існує і протилежна думка, згідно з якою економічна безпека – це елемент структури конкурентоспроможності, покликаний прогнозувати та оцінювати фінансовий ризик, виявляти загрози, зберігати конкурентні переваги [22, с. 168].

Волошина Н.А. обгрунтовує взаємозв'язок між економічною безпекою підприємства та активністю її інвестиційної діяльності. Ключовим вважається взаємозв'язок інвестицій та інноваційних процесів, оновлення основних фондів, за рахунок чого здійснюється мультиплікаційний вплив на такі функціональні складові економічної безпеки, як техніко-технологічна, екологічна. Зменшення витрат виробництва та підвищення його якості своєю чергою впливає на конкурентоспроможність продукції і, як наслідок, на фінансові результати діяльності підприємства [7, с. 131-136].

Найбільш повно розкривається взаємозв'язок цих двох категорій у визначенні Василенка В.А. і Белоуценка Я.А., які вважають, що економічна безпека – це стійкий стан захищеності суб'єкта господарювання та інтересів його учасників від зовнішніх та внутрішніх загроз на основі конкурентних переваг, ефективної системи менеджменту, обумовлених відповідним суперпотенціалом організації, що дозволяє надійно зберігати та ефективно використовувати цей стан для виконання своєї місії [5, с. 27].

Функціональний аналіз показників економічної безпеки та конкурентної позиції підприємства засвідчив, що конкурентоспроможність та економічна безпека взаємопов'язані. Особливо це видно з параметрів, які пропонуються для оцінки як економічної безпеки, так і конкурентоспроможності: часто вони є ідентичними. Відмінними рисами показників конкурентоспроможності підприємства є їхній акцент на ринкових позиціях та маркетинговій складовій, тоді як ринкова та інтерфейсна складова не є вагомими функціональними елементами ЕБ. Фізична складова в структурі конкурентоспроможності залишається невисвітленою [16, с. 220].

Необхідно зазначити, що у переліку функціональних складових ЕБ існує інтерфейсна безпека, яка характеризує ступінь надійності взаємодії підприємства з постачальниками, посередниками, інвесторами та споживачами, а також ринкова безпека, що визначає захист від неефективної моделі поведінки на ринку, пов'язаної з маркетингом та збутом продукції [6; 9, с. 26]. Як правило, ринкова та економічна безпека пов'язані між собою тісно, тому що високий ступінь ринкової безпеки забезпечує компанію перш за все фінансовими ресурсами. Цілком погоджуючись з твердженням щодо цінності цих індикаторів для розрахунку загального рівня ЕБ, необхідно наголосити на вагомості порівняння підприємств як суб'єктів конкуренції задля визначення їх ринкової позиції та впливу на конкурентне середовище.

Конкурентну позицію фірми з позиції впливу на мікросередовище характеризують наступні параметри: здатність постачальників диктувати умови, здатність покупців диктувати умови, загроза появи нових конкурентів та інтенсивність конкуренції. На підставі цих параметрів, визначених М. Портером пропонуємо методику розрахунку показників, що характеризують рівень економічної безпеки з позиції мікросередовища компанії (таблиця 1).

Таблиця 1

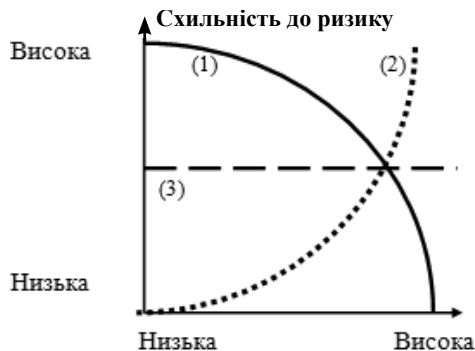
Показники для оцінювання стану економічної безпеки підприємств (ЕБП) при взаємодії із конкурентним середовищем

Елемент конкурентної позиції	Назва показника	Граничний рівень ЕБП
Здатність покупців диктувати умови	Частка дебіторської заборгованості у поточних активах	< СРЗ – безпечний стан;
	Рентабельність продажу	> СРЗ – безпечний стан;
	Коефіцієнт ефективності витрат на збут продукції	> СРЗ – безпечний стан;
	Обіговість дебіторської заборгованості	> СРЗ – безпечний стан;
Здатність постачальників диктувати умови	Частка кредиторської заборгованості	< СРЗ – безпечний стан;
	Коефіцієнт фінансової залежності	< 1 – безпечний стан;
	Обіговість кредиторської заборгованості	> СРЗ – безпечний стан;
Загроза появи нових конкурентів	Обіговість активів	> СРЗ – безпечний стан;
	Динаміка виручки від реалізації	> 100 – безпечний рівень;
	Динаміка чистого прибутку	> 100 – безпечний рівень;
Інтенсивність конкуренції на ринку	Обіговість власного капіталу	> СРЗ – безпечний стан;
	Коефіцієнт поточної ліквідності	> 0,6 – безпечний стан;
	Коефіцієнт покриття	> 1 – безпечний стан

Джерело: складено автором

Запропонована методика базується на аналізі відкритих даних та фінансової звітності компаній, що підвищує достовірність розрахунків та точність управлінських рішень. Стан економічної безпеки в умовах конкурентного середовища можна також визначити, виходячи зі схильності до прийняття ризикових рішень суб'єктами економічної безпеки та ступеня невизначеності конкурентного середовища.

Рисунок ілюструє модель впливу на економічну безпеку факторів невизна-

Ступінь невизначеності конкурентного середовища

Рис. Модель впливу на економічну безпеку підприємства ступеня невизначеності конкурентного середовища та схильності до ризику

Джерело: складено автором

ченості та схильності до ризику при прийнятті управлінських рішень. Суб'єкти економічної безпеки керуються трьома варіантами, за яких спостерігається високий рівень економічної безпеки: 1) схильність до ризикових рішень обернено пропорційна ступеню невизначеності конкурентного середовища та має вигляд спадної кривої; 2) схильність до ризикових рішень прямо пропорційна ступеню невизначеності конкурентного середовища та має вигляд зростаючої кривої; 3) функція залежності схильності до ризикових рішень та невизначеності конкурентного середовища зображена як пряма лінія.

У таблиці 2 наведені можливі стани економічної безпеки при високому й низькому рівнях схильності до ризику та невизначеності конкурентного середовища.

Таблиця 2

**Характеристика економічної безпеки підприємств
в умовах конкурентного середовища**

Схильність до ризику	Висока	<i>Високий рівень ЕБ</i> Агресивна стратегія, притаманна компаніям з високим ресурсним потенціалом та ринковою часткою. <i>Прерогатива – конкурентна поведінка.</i>	<i>Низький рівень ЕБ</i> Необдумана стратегія, яка змушує менеджерів ухвалювати ризикові рішення при взаємодії зі споживачами та постачальниками, незлагодженості управління фінансовими та матеріальними потоками. <i>Перспектива – конкурентна поведінка.</i>
	Низька	<i>Низький рівень ЕБ</i> Неефективна стратегія, що базується на відсутності розуміння сильних сторін бізнесу та низькому професіоналізмі управлінців, відсутності фінансових ресурсів. <i>Перспектива – кооперативна поведінка.</i>	<i>Високий рівень ЕБ</i> Помірквана стратегія, що базується на формуванні позитивних грошових потоків, мінімізації можливих ризикових ситуацій, економії ресурсів, застосуванні упереджувальних стратегій у управлінні економічною безпекою, розвитку кооперації з партнерами. <i>Прерогатива – кооперативна поведінка.</i>
		Низька	Висока
Невизначеність конкурентного середовища			

Джерело: складено автором

Так, високий рівень економічної безпеки підприємства можливий при різнонаправлених тенденціях у схильності до ризику та невизначеності конкурентного середовища, що проявляється в агресивній чи поміркованій стратегії поведінки на ринку. Компанії першого типу схильні до автономної діяльності; компанії з поміркованою стратегією тяжіють до кооперативної поведінки, побудові партнерських відносин і до довгострокової співпраці.

Підприємства з низькою схильністю до ризику та в умовах низької невизначеності конкурентного середовища підвищують рівень економічної безпеки, розвиваючи внутрішній економічний потенціал шляхом оптимізації використання ресурсів та налагодження бізнес-процесів. Низька схильність до ризику стейкхолдерів створює передумови для побудови надійних контактів, включення компанії до партнерських схем співпраці. Суб'єктам господарювання з високою схильністю до ризику та в умовах високої невизначеності необхідно розробити чіткі стандарти роботи та стратегії поведінки у випадках, що становлять високий ризик. Застосування кращих практик лідерів ринку зможе суттєво покращити стан економічної безпеки компаній.

Висновки

У сучасних реаліях ведення бізнесу економічна безпека підприємства не зводиться лише до керування внутрішнім економічним механізмом, який би забезпечив розвиток, високу ефективність, стабільність та прибутковість підприємства, а й полягає у розробці адекватної стратегії позиціонування на ринку, поведінки відносно конкурентів з урахуванням досягнутих фінансово-економічних результатів та прогнозних показників, що будуть отримані внаслідок обраної ділової поведінки на ринку.

Існує два наукових підходи, які пояснюють взаємозв'язок між економічною безпекою та конкурентоспроможністю підприємства. Перший визнає конкурентоспроможність напрямом забезпечення ЕБП, другий постулює те, що ЕБ – це елемент структури конкурентоспроможності, покликаний оцінювати ризики, виявляти загрози та зберігати конкурентні переваги.

Визначаючи конкурентне середовище як простір, у якому компанії взаємодіють між собою задля досягнення цілей бізнесу, а конкурентоспроможність та ЕБ – як стани, у яких перебуває компанія, та одночасно величини виміру відносно конкурентів, необхідно акцентувати на їхній взаємній спрямованості до покращення чи погіршення, відсутності підпорядкування між ними та абсолютній автономії. Такий висновок зумовлений відмінностями між конкурентоспроможністю та ЕБ у частині завдань, принципів, функцій, методичних підходів до оцінювання, заходів та засобів досягнення цільової мети бізнесу.

Запропонована концептуальна модель розглядає економічну безпеку як функцію двох змінних: схильності до ризику та невизначеності конкурентного середовища. Стейкхолдери компанії, виходячи із самоаналізу схильності до ризику як високого чи низького, а також ступеня невизначеності конкурентного середовища, скеровують до вибору між конкурентною та кооперативною поведінкою на ринку. Висока схильність до ризику як результат міцної позиції на ринку є стимулом до конкуренції, при низькій схильності до ризику суб'єкти прагнуть мінімізувати ризики шляхом уникнення ризикових дій чи розподілу ризику на партнерських засадах.

Література

1. *Азоев Г.Л.* Конкуренция: анализ, стратегия и практика: монография / Г.Л. Азоев. – Москва: Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.
2. *Белокуров В.В.* Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / В.В. Белокуров // Режим доступа: <http://www.safetyfactor.ru>.
3. *Бокій В.І., Фокіна Н.П.* Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості. / В.І. Бокій, Н.П. Фокіна // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №8(26). – С.112.
4. *Брун М.* Гиперконкуренция: характерные особенности, движущие силы и управление / М. Брун // Менеджмент и маркетинг. – 1998. – №3. – С. 10.
5. *Василенко В.А., Белоущенко Я.А.* Введение в понятийный аппарат экономической безопасности предприятия / В.А. Василенко, Я.А. Белоущенко // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 118. – С. 25-29.
6. *Веретенникова Г.Б.* Удосконалення процесу діагностики ринкової безпеки підприємства. / Г.Б. Веретенникова // Бізнес Інформ. – 2012. – Вип. №9. – С. 211-214.
7. *Волошина Н.А.* Аналіз впливу інвестиційної діяльності на економічну безпеку підприємства. / Н.А. Волошина // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2008. – №3. – С.131-136.
8. *Гапоненко В.Ф.* Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы. / В.Ф. Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков. – Москва: Издательство «Ось-89», 2007. – 208 с.

9. Живко З.Б. Економічна безпека підприємств, організацій та установ. / Живко З.Б., Керницька М.І. – К. – ВАВ «Правова єдність». – 2009. – 541 с.

10. Камлык М.И., Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. / Камлык М.И., Бланк И.А. – К.: Ольга, Ника-Центр. – 2004. – 784 с.

11. Коваленко К.В. Основи створення комплексної системи економічної безпеки підприємства: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / К.В. Коваленко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdnuet/econ/2008_3/20%20.pdf.

12. Марцин В.С. Конкурентне середовище, шляхи його реформування та механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємства. / В.С. Марцин // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – 2008. – №33. – С.78-84.

13. Меламедов С.Л. Формирование стратегии экономической безопасности предпринимательских структур: дисс. канд. экон. наук: 08.00.05 / Меламедов С.Л. – СПб, 2002. – 146 с.

14. Міщенко А.П. Стратегія фірми: методи аналізу загальної ситуації в галузі і конкуренції в ній. – Збірка наукових праць «Економіка: проблеми теорії та практики» / А.П. Міщенко. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 18-25.

15. Новокшионова Л.В. Экономическая ментальность как фактор совершенствования конкурентной среды. / Л.В. Новокшионова, М.Ю. Хазан // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2009. – №1. – С. 162-168.

16. Оласюк Г. П. Економічна безпека фармацевтичних підприємств у сучасному конкурентному середовищі : дис. канд. ек. наук : 21.04.02 / Оласюк Г. П. – Київ, 2015. – 244 с.

17. П'ятницька Т. Г. Управління підприємством в епоху глобалізму: монографія / Т.Г. П'ятницька. – Київ: Логос, 2006. – 568 с.

18. Пыльнева Т.Г. Особенности формирования конкурентной среды предпринимательских структур / Т.Г. Пыльнева, Т.В. Корякина, А.И. Азарин // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, 2008. – №10. – С. 457-461.

19. Половнев К.С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия : дисс. канд.экон.наук : 00.08.05 / Половнев К.С. – Екатеринбург, 2002. – 134 с.

20. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; [пер. с англ. под ред. и предисл. В.Д. Щетининна]. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.

21. Праневич А.А. Конкурентная среда: институциональные основы формирования и развития. / А.А. Праневич. – Мн.: БГЭУ, 2004. – 215 с.

22. Рзаев Г.І. Оцінка конкурентоспроможності підприємства в контексті його економічної безпеки. / Г.І. Рзаев // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 7 (26). Частина 3. – Луцьк. 2010. – С. 166-171.

23. Савіна Г.Г., Зайцева О.І. Гармонізація інтересів підприємства в кризових умовах як основа забезпечення його соціально-економічної безпеки. / Г.Г. Савіна, О.І. Зайцева // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №4. – Т.1. – С. 230.

24. Смолін І.В. Стратегічна конкурентоспроможність підприємства: змістовні імперативи та критерії оцінювання. / І.В. Смолін // Стратегія економічного розвитку України. – 2015. – № 36. – С. 126-137.

25. Судоплатов А.П. Безопасность предпринимательской деятельности. / Судоплатов А.П., Лекарев С.В. – М.: ОПМА-ПРЕСС. – 2001. – 384 с.

26. Теоретико-методологічні засади розвитку системи економічної безпеки логістичних утворень / [О.І. Захаров, В.І. Алькема, О.А. Кириченко та ін.]. – Київ: ТОВ «Дорадо-Друк», 2010. – 50 с.